

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2023. – Т. 47. – С. 347-355
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.347-355

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2023. – Volume. 47. – pp. 347-355
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.347-355

УДК 94:271.4](477)«194/199»

© Микола Шкрібляк¹

Українська Греко-Католицька Церква у другій половині ХХ століття: перші кроки на шляху до легалізації та повернення втраченого

У статті проаналізовано основні історичні події та явища, що увиразнюють специфіку становища Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) на тлі послаблення радянського ідеологічного диктату, зумовленого політичним курсом партійної номенклатури на перебудову, гласність і демократію. Витлумачено провідні тенденції боротьби українських греко-католицьких вірян за легалізацію діяльності УГКЦ та її вихід з підпілля, в якому вона опинилася після Львівського ліквідаційного псевдособору 1946 р. Дослідницьку увагу звернено на історіософську та історико-релігійнознавчу об'єктивізацію, а відтак і критичну оцінку ролі та місця найвищого церковного проводу УГКЦ, його підпільної та явної співпраці з мирянським рухом і правозахисними організаціями, спрямованої на боротьбу за повернення втраченого у період катакомбного життя церкви.

Новизна статті полягає у спробі наукового обґрунтування необхідності переосмислення та переоцінки консолідуючого потенціалу УГКЦ і, передусім, у формуванні загальнонаціональної моделі духовно-релігійної і суспільно-політичної єдності заради збереження національної духовно-культурної та державної ідентичності українського народу, що є вкрай важливо з огляду на тривалу війну і повномасштабну військову агресію Росії проти України.

Опираючись на сучасні дослідження, визначено ключові чинники легалізації УГКЦ та здійснено історіософську (науково-історичну) об'єктивізацію ролі її єпископату, рядового духовенства і мирян у боротьбі за її відродження та повернення втраченого у результаті ліквідаційного процесу й переслідувань.

Ключові слова: Україна, Українська Греко-Католицька Церква, національна історія, церковно-релігійна політика, релігійна ідентичність, катакомбний період, віряни, собор, синод.

The Ukrainian Greek Catholic Church in Late 20th Century: First Legal Steps towards Returning of the Lost Legacy

The article analyzes the main historical events and phenomena that highlight the specifics of the position of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), against the backdrop of the weakening of the Soviet ideology dictatorship, derived from within the post-Soviet political system, whilst critically assessing the causal effects of its pursuing the policy of perestroika (reconstruction), glasnost (transparency) and democracy. The author highlighted the momentum of the survival and the UGCC's official legalization and Ukrainian Greek Catholic's activities that, eventually, led to UGCC leaving the underground (having been forced to by the then decisions of the Lviv pseudo-council of 1946).

The main research attention is paid to the historiosophical and historical-religious objectification and critical evaluation of the role and place of the highest church leadership of the UGCC of its underground and open cooperation with the lay movement and human rights organizations in the matter of returning what it lost during the catacomb period. The novelty of the article consists in an attempt to scientifically substantiate the importance of not only the revival of the UGCC, but also the need to rethink and reassess its consolidating potential and, in particular, in the formation of a nationwide model of spiritual-religious and socio-political unity for the sake of preserving one's own national spiritual-cultural and state identity, which is extremely important in view of the long war and full-scale military aggression of Russia against Ukraine.

¹ Доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: m.shkriblyak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6036-5242>.

Based on modern research, the key factors of the legalization of the UGCC in the context of nation- and state-building processes at the end of the 80s of the 20th century have been identified. and the historiosophical (scientific-historical) objectification of the role of the ideological inspirers and, above all, the episcopate and clergy of the UGCC for its revival and return of the lost as a result of the liquidation process and persecutions was carried out.

It is proved that the main factors behind the exit from the underground, revival and competition for the legalization of the activities of the UGCC were the weakening of state policy in the church sphere, the complex and contradictory socio-political transformations that led to the collapse of the Soviet Union and the formation of independent states in the post-Soviet space, which began to form new ones models of state-church confessional relations on the basis of worldview pluralism, freedom of conscience and religious beliefs, which could not but contribute to the establishment and development of the UGCC.

Keywords: Ukraine, Ukrainian Greek-Catholic Church, national history, church-religious policy, religious identity, catacomb period, believers, cathedral, synod.

Постановка проблеми та її значення. Сьогодні український народ платить непомірну ціну за право на існування. А це тому, що спочатку злегковажив у боротьбі за власну мовну, церковну, культурну, політичну, а передусім – релігійну ідентичність. Об'єктивно, Росія розпочала війну проти України задовго до вторгнення у 2014 р. Перше ніж нанести по Україні віроломний масований воєнний удар, вона проводила системні інформаційні «артобстріли», втовкмачуючи в голови українців ідеологеми про «спільну» купіль» Володимирового хрещення, про «один слов'янський народ», про «єдині духовні скрепи» тощо. А підкорювала вона зсередини, спираючись на сили місцевих колаборантів, пропагандистів «русского міра». Найкращою зброєю для агресора були представники керівництва філії Московського патріархату в Україні – так званої Української Православної Церкви (УПЦ), промосковських політичних партій, парламентських груп і фракцій, які лобіювали російський інтерес в Українському парламенті.

Церква завжди відігривала провідну роль у націє- та державотворчих процесах. Але не для кожної Церкви і далеко не завжди ця роль була однаково визначальною. З одного боку, не кожна Церква – національна за духом служіння (яскравим прикладом слугує УПЦ, яка перебуває в єдності з московським патріархатом і служить пропаганді неімперської еклезіально-політичної ересі «русского міра»), а з іншого – не кожна готова в силу власного внутрішнього потенціалу виконувати покладену на неї суспільну місію.

Україноцентричними церквами є Православна Церква України (ПЦУ) та Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). Обидві постали й утверджуються значною мірою на противагу церковно-експансіоністській політиці Москви як «Третього Риму», що за часів управління Російською православною церквою (РПЦ) Кирилом Гундяєвим та пропагандою ересі «русского міра» переросла у повномасштабну війну Росії проти України, яку відверто підтримав московитський патріархат і всі його сателіти у православному світі та українських землях.

І хоча Київська Митрополія своїм історичним корінням сягає віків, коли ані Московії, а ні РПЦ не існувало в природі, сьогодні їй доводиться боротися з православною північню, яку не лише охрестили руські (себто давньоукраїнські) місіонери, а й просвітили та зреформували українські духовні інтелектуали. Цьому значною мірою сприяє також те, що розколота наприкінці XVI ст. Київська Митрополія через перехід значної частини її духовного проводу на унію Римом, на превеликий жаль, так і не знайшла в собі ані ідейного джерела, ані сили, щоби об'єднатися в одну єдину національну духовну спільноту.

Звідси бачимо, що загострюється потреба критичного аналізу історичних, суспільно-політичних та ідейно-релігійних чинників відродження, розвою і сучасної місії УГКЦ як національно зорієнованої церковної інституції, центр якої так само, як «Української» Православної Церкви (Московського патріархату), знаходиться поза межами України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. За тридцять років діяльності УГКЦ в умовах державної незалежності України у церковно-історичній науці та історичній думці загалом сформувалися доволі потужні школи, осередки та напрямки, інтелектуально-пошукову працю яких спрямовано на історичну та історіософську рефлексії суспільно-історичного буття УГКЦ. Історію та специфіку діяльності якої на різних етапах і, зокрема в умовах сьогодення, вивчають не тільки церковні історики та богослови, а й світські дослідники: історики, політологи, релігієзнавці, соціологи, філософи та науковці інших галузей знань.

Історія УГКЦ, а надто ж той особливий період в її житті, що ознаменував нестримну боротьбу духовного проводу і вірян за відродження рідної їм Церкви, а відтак і її утвердження в сучасному релігійному житті України, завжди привертав увагу дослідників. За останні десятиліття створено вагомий історіографічний базис наукових і науково-популярних праць, які висвітлюють більшість аспектів історичного буття УГКЦ, починаючи з виходу з підпілля, легалізації, і завершуючи теперішніми перетвореннями, незаперечним наслідком яких стало активне входження УГКЦ мало не в усі сфери духовно-культурного та суспільно-політичного буття українського народу.

Головними джерелами комплексної історичної об'єктивації процесу функціонування УГКЦ в добу незалежності та сучасних реаліях державотворення і боротьби з кремлівським агресором є звернення, листи, послання, проповіді та циркуляри найвищого рангу церковних ієрархів (духовного проводу), постанови Соборів і Синодів та інші офіційні документи.

Окремим, але не менш важливим корпусом джерел у межах заявленої проблематики служать проповіді священників, їхні спогади, а також мартирологічні видання, в яких вміщено цінні історичні матеріали про життя та діяльність єпископату, духовенства і вірян УГКЦ в катакомбний період, спільну боротьбу за її відродження та легалізацію. І, певна річ, документи радянських органів державної безпеки, статистичні дані тощо.

Бурливий розвиток УГКЦ спричинив значний інтерес у науковців і не тільки релігієзнавців, філософів і богословів, а передусім істориків та політологів. У результаті з'явилася величезна кількість праць, які покликані дати цілісну оцінку ролі та місцю УГКЦ в українській історії. До багатьох із них ми апелюємо, а надто ж для формулювання чіткіших, науково виважених і збалансованих тверджень узагальнюючого характеру. Серед найбільш цитованих у статті необхідно згадати праці А. Бабинського, Б. Боцюрківа, М. Вегеша, Т. Гунчака, М. Слабошпицького, В. Стеценка, О. Турія та ін. Також значущими з огляду на їх теоретико-методологічний потенціал є наукові монографії Я. Грицака, В. Єленського, С. Плохія та ін. А тому, природньо, що для глибшого об'єктивації тих чи інших історичних подій, явищ і формулювання власних узагальнень та висновків ми часто апелюємо до наукових конотацій і теоретико-методологічних підходів цих науковців.

Формулювання мети та завдання статті. Мета розвідки – історичний аналіз основних чинників, передумов відродження та легалізації УГКЦ в контексті націє- і державотворчих процесів від часу проголошення Україною незалежності до наших днів – героїчної боротьби українського народу проти повномасштабної російської агресії й багаторічної віроломної війни з Україною.

Дослідницькій меті підпорядковано розв'язання таких завдань:

- реконструювати та витлумачити провідні тенденції боротьби українських греко-католицьких вірян за легалізацію діяльності та вихід УГКЦ з підпілля наприкінці 80-х років ХХ ст.;
- здійснити історіософську та історико-релігієзнавчу характеристику ролі та місця ієрархічного проводу УГКЦ, його впливу на мирянський рух і правозахисні організації задля повернення втраченого у катакомбний період;
- довести наукову важливість критичної оцінки й необхідності переосмислення консолідуючого потенціалу УГКЦ і, зокрема у формуванні загальнонаціональної моделі духовно-релігійної та суспільно-політичної єдності заради збереження власної національно-державної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існування християнських церков, які б культивували національні духовно-культурні цінності, залишаючись при цьому джерелом церковно-релігійної ідентичності в умовах імперіалістичних політичних стратегій радянського уряду було недопустиме. І не лише тому, що ці церкви стояли на засадах україноцентризму, а й через те, що їхній суспільно-релігійний і політичний вплив різко зріс саме в часи німецько-фашистської окупації: УГКЦ за управління митрополита Андрея Шептицького (1900–1944) наростила власний потенціал мало не в усіх напрямках служіння, а УАПЦ, вкотре відновивши своє буття, стала ферментуючим фактором боротьби зі сталінізмом і радянською окупацією. Але зреалізувати власну місію їм не вдалося. На жаль, перемогла машина терору, репресій, масових розстрілів і тотального їх нищення на користь заново зорганізованої сталінськими спецслужбами РПЦ, яка не змінила своєї політичної суті навіть в умовах повномасштабної військової агресії.

Після Другої світової війни й радянської окупації для УГКЦ настали трагічні часи. Більшовицький уряд і сам Й. Сталін вирішили помститися українським греко-католикам за пошуки порозумін-

ня з німецькою військовою адміністрацією² і підтримку митрополитом Андреем Шептицьким ідеї духовної опіки дивізії СС «Галичина». Владика навіть схвалив призначення для неї капеланів³, а щоби посилити проукраїнське крило, благословив входження до військової управи дивізії священника о. Василя Лабу (1887–1976). Впливовий парох і високоосвічений теолог, за особистим призначенням Глави УГКЦ очолив душпастирський відділ⁴.

По закінченню війни Галичина увійшла до складу Радянського Союзу, однак УГКЦ уже під проводом митрополита Йосипа Сліпого продовжила активно підтримувати Українську Повстанську Армію. Це стало головною причиною остаточної ліквідації УГКЦ.

16 січня 1945 р. НКВС видав інструкцію «Про активізацію агентурно-слідчої роботи по римо-католицькому духовенству та уніатах», а в березні Сталін особисто затвердив інструкцію № 58 «Про заходи щодо приєднання греко-католицьких парафій у СРСР до РПЦ, використання старокатолицької церкви для створення опозиції Ватикану у західних республіках СРСР, зміцнення впливу РПЦ за кордоном»⁵.

На виконання доручень наркома держбезпеки УРСР у липні-вересні 1944 р. С. Карін розгорнув широкомасштабну оперативну роботу зі збору інформації про суспільно-політичну діяльність УГКЦ та її співпрацю з німецьким окупаційним режимом. Проте за правління Церквою митрополита Андрея Шептицького радянські спецслужби на арешти не наважувалися⁶.

Масовий терор і репресії почалися щойно по смерті митрополита Андрея. Першим у квітні 1945 р. заарештували митрополита Йосифа Сліпого, а згодом і більшість єпископату. На цьому тлі було створено Ініціативну групу, яку очолив протопресвітер Гавриїл Костельник (1886–1948) – наскрізь суперечлива постать, чие життя, як жодного іншого греко-католицького священника, сповнене тріумфу і кривавої трагедії⁷. Активісти отримали доручення підготувати ґрунт для приєднання «уніатів» до РПЦ, що відбулося під час Львівського псевдособору 8 – 10 березня 1946 р., коли на догоду сталінському режимові було скасовано Декларацію Берестейської унії 1596 р. й ухвалено рішення про ліквідацію УГКЦ та інкорпорацію до складу РПЦ.

Із весни 1946 й до літа 1989 років УГКЦ існувала лише у підпіллі. Її Глава – митрополит Йосиф Сліпий перебував на засланні в Красноярському краї. Тим часом Римська курія готувалася до II Ватиканського собору. Папа Іоанн XXIII (1958–1963) не приховував свого бажання визволити й запросити на Собор українського ієрарха і в'язня сумління.

Зусилля Папи не були марними. У січні 1963 р. Владика Йосипа відпустили на волю і дозволи покинути СРСР. 9 лютого митрополит прибув у Рим, де взяв участь у роботі Собору (1962–1965) і виступив з доповіддю і запропонував надати УГКЦ статус Патріархату. Як не прикро, але прохання архієпископа-політ'язня відхилили. Натомість підтвердили за ним титул Верховного архієпископа (23 грудня 1963 р.).

Зауважимо, що іменування Верховного архієпископа УГКЦ митрополита Йосипа Патріархом започаткував отець Іван Гриньох. Звершуючи Літургію під час Служби Божої у храмі св. апостола Петра в Римі, виголосив молитву за Патріарха Йосипа. З тих пір Йосип Сліпий підписувався як Патріарх УГКЦ. Із цим титулом його поминали на всіх її парахіях.

По смерті Патріарха Йосипа (7 вересня 1984 р.) УГКЦ очолив кардинал Іван Мирослав Любачівський (з вересня 1984 по грудень 2000 рр.). З того часу у руслі горбачовського курсу про гласність і перебудову в її лоні розгорнувся широкий суспільний правозахисний рух. Першою організацією, яка стала на захист релігійних прав і свобод українських греко-католицьких вірян, була «Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні». Її створили на початку вересня 1982 р. Серед найдієвіших членів необхідно згадати щонайменше п'ять осіб: Й. Терелю (1943–2009) – голову та секретаря Г. Будзінського (1905–1995), а також родину Петрашів-

² Гунчак Т. (1993). *У мундирах ворога*. Київ, Час України, с. 165.

³ Слабошпицький М., Стеценко В. (Ред.-упоряд.) (1994). *Українська дивізія «Галичина». Історико-публіцистичний збірник*. Київ-Торонто, с. 155.

⁴ Там само.

⁵ Терещук Г. (2021). 75 років тому на псевдособорі у Львові Сталін ліквідував Українську греко-католицьку церкву. Хроніка «невдалої імпрези». *Радіосвобода*, 8 березня. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html> [10 лютого 2023 року].

⁶ Вегеш М. (ред.) (2022). *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. Т. 2. Ужгород, с. 50.

⁷ Лагодич М. (2013). *Гавриїл Костельник: богослов та філософ. Філософсько-богословська спадщина мислителів XVIII-XX ст.* Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, с. 78-91.

Січків⁸. Восени 1982 р. Йосип Тереля надіслав до ЦК КПУ заяву, в якій назвав себе громадянином так званої УРСР. Правозахисник повідомив про створення Ініціативної групи, головною метою якої має бути і є боротьба за легалізацію УГКЦ в Україні⁹.

Група мала чіткі візії боротьби й тісну комунікацію з багатьма правозахисними організаціями, зокрема й за кордоном, за одну з них – листування з очільником Комітету католиків Німеччини Ганса Майєра, в якому Й. Тереля описував гоніння й переслідування греко-католиків у УРСР, його 24 грудня 1982 р. заарештували, а 24 квітня 1983 р. у місті Іршава засудили за дармоїдство до 1 року таборів суворого режиму. Перед тим він ще встиг звернутися з меморандумом до Уряду УРСР, де засудив організований сталінськими спецслужбами Львівський псевдособор 1946 р. і обґрунтував 9 вимог щодо легалізації УГКЦ. Після арешту головою став його соратник і секретар Ініціативної групи Василь Кобрин, який продовжив боротьбу за легалізацію УГКЦ¹⁰. Також група видавала бюлетень «Хроніки Католицької Церкви в Україні». Як не дивно, але ставлення до діяльності Ініціативної групи було неоднозначним і причиною цьому могли бути радикальні погляди Й. Терелі¹¹.

Варто зауважити, що життєдіяльність УГКЦ забезпечувало підпільне крило церкви. Кардинал Іван Мирослав Любачівський згадував, що наприкінці 1980-х рр. їхнє підпілля налічувало десять ієрархів, близько тисячі священників, понад тисячу ченців і кілька мільйонів вірян. Отже, попри жорстокі репресії, масове переслідування та терор, упродовж усього періоду диктату радянської влади рух за відновлення діяльності УГКЦ не вщухав.

На початку серпня 1987 р. єпископи Павло Василик (1926–2004) та Іван Семедій (1921–2008) ухвалили рішення про вихід із підпілля. Разом із духовенством, ченцями і мирянами вони звернулися з заявою до Римського Папи Івана Павла II (1978–2005), в якій переконували його про недоцільність перебувати у підпіллі та важливість і слушність нагоди святкування 1000-літнього Ювілею Хрещення України-Руси для легалізації УГКЦ. Владика закликали Святійшого отця взяти на себе «місію посередника між українськими греко-католиками й урядом СРСР¹². Можна припускати, що саме це стало вирішальним на шляху до легалізації УГКЦ. Понтифік публічно засудив переслідування й утиски греко-католицьких вірян і духовенства¹³. Отже, боротьба за легалізацію набула незворотної траєкторії. Весною 1989-го греко-католицьке духовенство стало відправляти щонеділі Служби Божі на території колишнього монастиря Кармелітів посеред міста Львова. Далі цю практику підхопили греко-католики більшості великих міст Західної України.

У другій половині травня 1989 р. було споряджено посольство в Москву: делегацію духовних осіб у складі 4 священників і 3 єпископів (Филимона Курчаби, Софронія Дмитерка та Павла Василика), а також Голови Комітету захисту УГКЦ Івана Гелі (1937–2011). Вони сподівалися на зустріч з Головою Президії Верховної Ради СРСР і генсеком компартії М. Горбачовим, або, принаймні, його заступником Анатолієм Лук'яновим. Але ті посольство проігнорували. Щойно єпископи розпочали голодування, акція стала чисельнішою – до неї долучилися духовенство й миряни, котрі змінювали одні одних упродовж п'яти місяців. Як тільки число голодуючих зросло до 30 осіб, вони перемістилися до готелю «Москва». Там акурат гніздилися «захисники інтересів трудящих», які з'їжджалися з усього СРСР, щоби взяти участь у з'їзді народних депутатів усіх рівнів¹⁴.

⁸ Зінкевич О., о. Лончина Т. (Автор і упоряд) (1985). *Мартирологія українських церков Т. 2: Українська Католицька Церква: документи, матеріали, християнський самвидав України*. Торонто-Балтимор, с. 652.

⁹ Балух В., Коцур В., Шкрібляк М. (2023). *Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії*. Київ, ВД «Адеф-Україна», с. 345.

¹⁰ Ініціативна група захисту прав віруючих – 40 років від заснування. Режим доступу: <https://cerkiew.org/2022/09/10/инициативна-группа-захисту-прав-віруюч/> [13 лютого 2023 року].

¹¹ Див.: Балух В., Коцур В., Шкрібляк М. (2023). *Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії*, с. 345-346.

¹² Департамент інформації Івано-Франківської Архієпархії УГКЦ (2022). 35 років тому світ уперше почув голос «мовчазної Церкви». Режим доступу: <https://ugcc.church/blog/35-rokiv-tomu-svit-upershe-pochuv-holos-movchaznoi-tserkvy/> [13 лютого 2023 року].

¹³ Балух В., Коцур В., Шкрібляк М. (2023). *Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії*, с. 347.

¹⁴ Бабинський А. (2018). *Історія УГКЦ за 90 хв. Вид. 2-ге, доп.*, Львів, с. 118.

29 жовтня отець Ярослав Чухній – один зі священнослужителів львівського храму Преображення Господнього (Українського екзархату) замість московського патріарха Пімена Ізвекова (1971–1990) під час недільної Служби Божої згадав Святійшого отця Папу Римського Івана Павла II. По завершенні Літургії він публічно заявив про вихід з підпорядкування МП і повернення під омофор Римського Апостольського престолу, як це було до ліквідації УГКЦ 1946 р.

1 грудня 1989 р. М. Горбачов відвідав Ватикан, де його прийняв Папа Іван Павло II. Генсек пообіцяв понтифіку, що не буде чинити перешкод для відродження та легалізації діяльності УГКЦ. У результаті Верховна рада ухвалила рішення про легалізацію УГКЦ.

Між тим, найрезультативнішою боротьба була в Галичині. Тут із підпілля масово виходили священники, довкола яких гуртуватися віряни, яких об'єднала спільна мета – повернення УГКЦ храмів і церковного майна, відібраних радянською владою після Львівського ліквідаційного собору 1946 р.

23 січня 1990 р. у храмі Преображення Господнього (м. Львів) відбувся церковний собор, на якому головував архієпископ Володимир Стернюк (з 1972 по 1991 рр. виконував обов'язки Глави УГКЦ у підпіллі). У роботі Собору взяли участь 6 єпископів і 150 священників. Вони проголосили курс УГКЦ на легалізацію, а Львівський «собор» 1946 р. визнали неканонічним. За підсумками засідання надіслали звернення до органів державної влади, в якому вимагали реабілітувати усіх репресованих священників і повернути майно, яким володіла УГКЦ до ліквідації сталінським режимом.

Головним символом повернення УГКЦ в українське суспільне лоно, з якого її разом з УАПЦ силою виштовхнув комуністично-більшовицький режим і сталінський терор, стало перевезення тіла митрополита Йосифа Сліпого з Рима до Львова. Як заповідав Великий церковний ієрарх і подвижник католицької віри, його перепоховали в крипті собору св. Юра поруч із усипальницею митрополита Андрея Шептицького. Велелюдна церемонія посмертного повернення Глави УГКЦ на рідну землю та перепоховання його тлінних останків тривала упродовж трьох днів: з 27 по 29 серпня 1992 р.¹⁵

Починаючи з 1992 р., УГКЦ провела низку Синодів єпископів. За Верховного архієпископа Мирослава Любачівського їх відбулося п'ять¹⁶. Цим Синодам передували два Надзвичайні Синоди єпископів УГКЦ, які відбулися в Римі: 25–26 червня 1990 р. та 3–10 лютого 1991 р.¹⁷. Синоди тривали під гаслом «нової євангелізації» та підготовки до проведення Першого Патріаршого Собору УГКЦ, а потреба в їх скликанні була очевидна, адже станом на 1 січня 1992 р. лише в Львівській області було вже 907 парафій, Івано-Франківській – 375, Тернопільській – 392, а Закарпатській – 129¹⁸. Громади почали утворюватися в Києві та на східних теренах держави. На середину 90-х років ХХ ст. їх було понад три тисячі, а також 61 монастир з майже тисячею насельниками, 1896 священнослужителів, 7 духовних навчальних закладів та 843 недільні школи¹⁹.

Між першим і другим Синодами УГКЦ вдалося відновити діяльність молодіжного Товариства «Обнова». Нині її структуровано в три відділи: з центрами у Львові, Тернополі та Чернівцях. Ця організація створила відомого серед сучасного молодіжного руху Романа Гайду, який подарував себе «Обнові», створивши їй справжнє обличчя. Також за цей час (26 червня 1993 р.) у Львові відбувалася друга конференція Світового християнського конгресу, на якій слово мав владика Филімон Курчаба – учасник боротьби за відновлення діяльності і легалізацію УГКЦ, який у складі делегації з цією вимогою їздив до Москви²⁰.

¹⁵ Дворянин В. (2012). Патріарх нескореної церкви. *Львівська пошта*. № 17 (1196), 16 лютого.

¹⁶ Релігійно-інформаційна служба України (2011). Українська Греко-Католицька Церква. Історія (кінець 80-х років ХХ століття – до наших днів). Режим доступу: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kinec-80-h-rokiv-hh-stolittya-do-nashih-dniv_n52318 [28 лютого 2023 року].

¹⁷ Рішення і постанови Надзвичайного Синоду Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях з 25 і 26 червня 1990 року Божого. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/ugcc_doc/44197/ [1 березня 2023 року]; Рішення і постанови Надзвичайного Синоду Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях 3–10 лютого 1991 року Божого. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/ugcc_doc/44199/.

¹⁸ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1992 р. *Людина і світ*. 1992. № 2. С. 41.

¹⁹ Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1997 р. *Людина і світ*. 1997. № 1. С. 25.

²⁰ Докл. див.: Балух В., Коцур В., Шкрібляк М. (2023). *Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії*, с. 351.

Третій Синод єпископів УГКЦ відкрив дорогу до Патріаршого Собору, перша сесія якого відбулася у Львові 10 жовтня 1996 р. У його роботі загалом взяли участь понад 80 осіб²¹. Із 23 по 30 серпня 1998 р. відбулася друга сесія Патріаршого Собору. На ній широко обговорили питання ролі та місця мирян у розбудові Церкви, збереженні єдності, взаєминах з ієрархією, навколишнім світом; сімейні цінності та проблеми евангелізації суспільного життя. Очевидці згадують, що духовне піднесення тієї пори було таке, що всім вірянам УГКЦ здавалося, «що патріархальний рух уже осягнув головну мету», бо практично – за словами Патріярха Йосифа – «ми наш український Патріярхат вже маємо»²². Та, як бачимо, офіційно Патріярхат за УГКЦ не визнано й досі.

Проте мусимо визнати, що вихід із підпілля УГКЦ й боротьба за легалізацію, як і всі подальші кроки, були спрямовані не лише на повернення втраченого. Насправді вони межують з феноменальністю, вражають за масштабами, впливом і результатами. Направду – дивно, однак спільнота, яка згідно зі всіма доповідними записками, документами спецслужб перестала існувати, – в одну мить не лише заявила про себе, а й з майже доценту знищеної стала життєдайною силою. Однією із причини, що забезпечило її триумф після виходу з підпілля, на думку першого ректора УКУ і Владика Бориса Гудзяка, є те, що УГКЦ була й залишалася найбільшою соціальною структурою спротиву радянській ідеології, яка об'єднувала дуже різних людей – «від вчених до колгоспників, готових протистояти системі»²³. Її душпастирі ціною власного життя зуміли перетворити вірних на міцно пов'язану духовно спільноту, навчити боротися і «творчо» казати системі: «Ні!» Але, мабуть, не лише це допомогло УГКЦ вистояти, а тоталітаризму назавжди похитнутися. А відбувалося все під знаком сповнення заповіту митрополита Йосипа Сліпого.

Висновки. Українська Греко-Католицька Церква, як власне Українська Автокефальна Православна Церква, які стояли винятково на національно-державницьких позиціях, у другій половині ХХ століття пройшли кожна свою Голгофу. УГКЦ майже півстоліття перебувала в катакомбах і здійснювала підпільну діяльність після насильницької ліквідації 1946 р. Тисячі непокірних священників і монахів обох українських церков були розстріляні, або запроторені до сталінських тюрм і таборів. Усі, хто не захотів підпорядкуватися московському патріярхату були фізично знищені, або у ув'язненні.

У повоєнний період особливо важкі випробування випали на долю духовного проводу УГКЦ і, зокрема, її Глави – Митрополита Йосипа Сліпого. Силою терору, масованою пропагандою і наклепами радянська влада сформувала ненависть до греко-католицького духовенства, а вірних УГКЦ ієрархів і священників – загнала у катакомби. Почалося нищення церков і просвітницьких осередків, духовних шкіл, монастирів, друкарень, які їй належали. Вціліли хіба що ті храми, парохі яких перейшли у православ'я і стали лояльними до безбожницької влади, або які перетворили на музеї, картинні галареї, шахматні клуби тощо.

Між тим, УГКЦ продемонструвала виняткову життєздатність, яку їй забезпечувала діяльність підпільної групи, до якої станом на кінець 80-х років входило десять ієрархів, близько тисячі священників, понад тисячу ченців і черниць та понад чотири мільйони вірян. Звісно, що держава це не визнавала і звітувала про серйозні досягнення у боротьбі з «уніатством».

Отже, рух за легалізацію УГКЦ ніколи не припинявся. Проте широкого й незворотного розвою він набрав у період Горбачовської перебудови, гласності і демократії за умов збереження соціалістичного ладу і єдності Радянського Союзу. Але, як не можна вливати нове вино в старі бурдюки (Мт. 9, 17), так і не вдалося провести зміни, на які сподівалася комуністична партно-меклатура без шкоди для самої себе.

Каталізатором боротьби за легалізацію діяльності УГКЦ стало звільнення в'язня сумління Митрополита Йосипа Сліпого, а згодом заборона урочистого публічного відзначення українським греко-католикам Тисячоліття Хрещення України-Руси. Все це вкотре привертало увагу ан-

²¹ Сороковський А. (2009). Нарис історії Українського патріярхального руху. *Сороковський А. (упор.). Матеріали до історії українського патріярхального руху.* Львів, Свічадо. Режим доступу: <http://www.patriyarkhat.org.ua/andrij-sorokovskiy-narys-istoriji-ukrajinskoho-patriyarkhalnoho-ruhu/> [2 березня 2023 року].

²² Там само.

²³ Жива віра. Випуск 49 «Подяка за дар відновлення Церкви після виходу з підпілля» (відео). Режим доступу: <https://apostol.ua/articles/1259> [01 квітня 2023 року].

тикомуністичної опозиції та широкої громадськості до проблеми дотримання релігійних прав і свобод в СРСР.

Нарешті, за українських греко-католицьких вірян заступився Римський Папа під час зустрічі з генсеком Михайлом Горбачовим, який відвідав Ватикан. У результаті, в Кремлі погодилися підготувати новий закон про свободу совісті і релігійні організації, який мав враховувати досвід цивілізованого світу у сфері державно-церковних відносин.

Відродження УГКЦ не відбуло ся би так швидко, якби цю ідею не підтримали українські національно-орієнтовані громадсько-політичні організації, товариства та об'єднання: Народний Рух України, Гельсінська спілка, Товариство української мови, Всеукраїнське об'єднання «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Український християнський демократичний фронт та ін.

Суспільно-церковний рух за легалізацію та відновлення діяльності УГКЦ, що припав на кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття, не лише виходив за межі суто релігійного питання, а й набув загальнонаціонального політичного характеру і, зрештою, став історичною складовою національно-визвольних змагань українського народу за державну незалежність.

Вийшовши з підпілля та повернувшись у власне суспільне лоно, з якого її брутально виштовхнули сталінським терором, УГКЦ доволі швидко стала на шлях повернення втраченого в результаті Львівського псевдособору 1946 р.

Після Помаранчевої революції склалися вигідні історичні та суспільно-політичні передумови для перенесення її центру з Львова у Київ і навіть на лівий берег Дніпра. Цей проект рішуче підтримав Президент України Віктор Ющенко, а тому його легко вдалося зреалізувати.

Загалом УГКЦ була й залишається доволі впливовою національно зорієнтованою церковною інституцією, суспільна роль і місія якої очевидна у більшості сфер історичного, суспільно-політичного та духовно-культурного життя українського народу.

Список джерел

1. Бабинський А. (2018). *Історія УГКЦ за 90 хв.* Вид. 2-ге, доп. Львів.
2. Балух В., Коцур В., Шкрібляк М. (2023). *Релігійний чинник соціокультурних розколів в українській історії.* Київ, ВД «Адеф-Україна», 2023.
3. Вегеш М. (ред.) (2022). *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви.* Т. 2. Ужгород.
4. Гунчак Т. (1993). *У мундирах ворога.* Київ, Час України.
5. Дворянин В. (2012). Патріарх нескореної церкви. *Львівська пошта.* № 17 (1196), 16 лютого.
6. Департамент інформації Івано-Франківської Архієпархії УГКЦ (2022). 35 років тому світ уперше почув голос «мовчазної Церкви». Режим доступу: <https://ugcc.church/blog/35-rokiv-tomu-svit-upershe-pochuv-holos-movchaznoi-tserkvu/> [13 лютого 2023 року].
7. Жива віра. Випуск 49 «Подяка за дар відновлення Церкви після виходу з підпілля» (відео). Режим доступу: <https://apostol.ua/articles/1259> [01 квітня 2023 року].
8. Зінкевич О., о. Лончина Т. (Автор і упоряд) (1985). *Мартирологія українських церков Т. 2: Українська Католицька Церква: документи, матеріали, християнський самвидав України.* Торонто-Балтимор.
9. Ініціативна група захисту прав віруючих – 40 років від заснування. Режим доступу: <https://cerkiew.org/2022/09/10/ініціативна-групу-захисту-прав-віруюч/> [13 лютого 2023 року].
10. Лагодич М. (2013). *Гавриїл Костельник: богослов та філософ. Філософсько-богословська спадщина мислителів XVII-XX ст.* Чернівці, Чернівецький нац. ун-т.
11. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1992 р. *Людина і світ.* 1992. № 2. С. 41.
12. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1997 р. *Людина і світ.* 1997. № 1. С. 25.
13. Релігійно-інформаційна служба України (2011). *Українська Греко-Католицька Церква. Історія (кінець 80-х років ХХ століття – до наших днів).* Режим доступу: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-istoriya-kines-80-h-rokiv-hh-stolittya-do-nashih-dniv_n52318 [28 лютого 2023 року].
14. Рішення і постанови Надзвичайного Синоду Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях з 25 і 26 червня 1990 року Божого. Режим доступу: http://risu.org.ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44197/ [1 березня 2023 року].

15. Рішення і постанови Надзвичайного Синоду Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях 3–10 лютого 1991 року Божого. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44199/.
16. Слабошпицький М., Стеценко В. (Ред.-упоряд.) (1994). *Українська дивізія «Галичина». Історико-публіцистичний збірник*. Київ-Торонто.
17. Сороковський А. (2009). Нарис історії Українського патріархального руху. *Сороковський А. (упор.). Матеріали до історії українського патріархального руху*. Львів, Свічадо. Режим доступу: <http://www.patriarkhat.org.ua/andrij-sorokovskij-narys-istoriji-ukrajinskoho-patriarhalnoho-ruhu/> [2 березня 2023 року].
18. Терещук Г. (2021). 75 років тому на псевдособорі у Львові Сталін ліквідував Українську греко-католицьку церкву. Хроніка «невдалої імпрези». *Радіосвобода*, 8 березня. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html> [10 лютого 2023 року].

References

1. Babynskiy A. (2018). *Istoriia UHKTs za 90 khv*. Vyd. 2-he, dop., Lviv.
2. Balukh V., Kotsur V., Shkribliak M. (2023). *Relihiinyi chynnyk sotsiokulturnykh rozkoliv v ukrainskii istorii*. Kyiv, VD «Adef-Ukraina», 2023.
3. Vehesh M. (red.) (2022). *Narysy istorii Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy*. T. 2. Uzhhorod.
4. Hunchak T. (1993). *U mundryakh voroha*. Kyiv, Chas Ukrainy.
5. Dvorianyn V. (2012). Patriarkh neskorenoi tserkvy. *Lvivska poshta*. № 17 (1196), 16 liutoho.
6. Departament informatsii Ivano-Frankivskoi Arkhiieparchii UHKTs (2022). 35 rokiv tomu svit upershe pochuv holos «movchaznoi Tserkvy». Rezhym dostupu: <https://ugcc.church/blog/35-rokiv-tomu-svit-upershe-pochuv-holos-movchaznoi-tserkvy/> [13 liutoho 2023 roku].
7. Zhyva vira. Vypusk 49 «Podiaka za dar vidnovlennia Tserkvy pislia vykhodu z pidpillia» (video). Rezhym dostupu: <https://apostol.ua/articles/1259> [01 kvitnia 2023 roku].
8. Zinkevych O., o. Lonchyna T. (Avtor i uporiad) (1985). *Martyrolohiia ukrainskykh tserkov T. 2: Ukrainska Katolytska Tserkva: dokumenty, materialy, khrystyianskyi samvydav Ukrainy*. Toronto-Baltymor.
9. Initsiatyvna hrupa zakhystu prav viruiuchykh – 40 rokiv vid zasnuvannia. Rezhym dostupu: <https://cerkiew.org/2022/09/10/initsiatyvna-hrupu-zakhystu-prav-viruiui/> [13 liutoho 2023 roku].
10. Lahodych M. (2013). *Havryil Kostelnyk: bohoslav ta filosof. Filosofska-bohoslovska spadshchyna mysliteliv XVII-XX st.* Chernivtsi, Chernivetskyi nats. un-t.
11. Relihiini orhanizatsii v Ukraini stanom na 1 sichnia 1992 r. *Liudyna i svit*. 1992. № 2. S. 41.
12. Relihiini orhanizatsii v Ukraini stanom na 1 sichnia 1997 r. *Liudyna i svit*. 1997. № 1. S. 25.
13. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy (2011). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva. Istorii (kinets 80-kh rokiv KhKh stolittia – do nashykh dniv)*. Rezhym dostupu: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolytska-cerkva-istoriya-kinets-80-h-rokiv-hh-stolittya-do-nashih-dniv_n52318 [28 liutoho 2023 roku].
14. Rishennia i postanovy Nadzvychainoho Synodu Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy, shcho vidbuvsia u Vatykani v dniakh z 25 i 26 chervnia 1990 roku Bozhoho. Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44197/ [1 bereznia 2023 roku].
15. Rishennia i postanovy Nadzvychainoho Synodu Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy, shcho vidbuvsia u Vatykani v dniakh 3–10 liutoho 1991 roku Bozhoho. Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44199/.
16. Slaboshpyskyi M., Stetsenko V. (Red.-uporiad.) (1994). *Ukrainska dyviziia «Halychyna». Istoryko-publitsystychnyi zbirnyk*. Kyiv-Toronto.
17. Sorokovskiy A. (2009). *Narys istorii Ukrainskoho patriarkhalnoho rukhu. Sorokovskiy A. (upor.). Materialy do istorii ukrainskoho patriarkhalnoho rukhu*. Lviv, Svichado. Rezhym dostupu: <http://www.patriarkhat.org.ua/andrij-sorokovskij-narys-istoriji-ukrajinskoho-patriarhalnoho-ruhu/> [2 bereznia 2023 roku].
18. Tereshchuk H. (2021). 75 rokiv tomu na psevdosobori u Lvovi Stalin likviduvav Ukrainsku hreko-katolytsku tserkvu. *Khronika «nevdaoї imprezy»*. *Radiosvoboda*, 8 bereznia. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html> [10 liutoho 2023 roku].